

تأثیر فناوری‌های نوین اطلاعاتی بر کتابخانه‌ها و کتابداران

راضیه بقایی

دانشجوی رشته کتابداری، دانشگاه اصفهان

مقدمه:

لنکستر در کتاب خود «کتابخانه و کتابداران در عصر الکترونیک» که یکی از بارزترین واکنش‌ها به تأثیر فناوری جدید بر کار کتابداران و کتابخانه‌ها بود، به پیش بینی مواردی از پیشرفت‌ها، نوآوری‌ها و تحولات در محیط و فناوری‌های جدید اطلاعاتی پرداخت. آنچه او در اوایل دهه ۱۹۸۰ پیش بینی کرده بود، به صورتی که انتظار می‌رفت به وقوع نپیوست که این ممکن است از ناتوانی در پیش بینی سرعت تحولات در فناوری نوین یا عدم شناخت کامل از تأثیر فناوری بر کار کتابخانه‌ها و کتابداران سرچشمه بگیرد. اصل این است که فناوری همواره در حال تغییر و تحول است و بر محیط اطلاعاتی بشر اثر می‌گذارد. اندیشیدن درباره این اصل، مطالعه، مشاهده، کسب مهارت و نظارت بر روند تغییر و تحول از ملزومات کار کسانی است که وظیفه گردآوری و سازمان‌دهی اطلاعات را بر عهده دارند.

در این مقاله تأثیر فناوری نوین اطلاعاتی بر کار کتابخانه‌ها و کتابداران در بخش‌های زیر بررسی می‌شود:

(۱) درونداد (فراهم آوری منابع اطلاعاتی)

(۲) برونداد (دسترسی پذیری و بازیابی اطلاعات، واحد امانت، اشاعه‌گزینی اطلاعات و خدمات

آگاهی‌رسانی جاری، خدمات تحویل مدرک و امانت بین کتابخانه‌ای)

(۳) وظایف و نقش کتابداران

فناوری اطلاعات چیست؟

منظور از فناوری اطلاعات در این جا، فناوری مبتنی بر رایانه است و به فناوری‌ای اطلاق می‌شود که امکانات لازم را برای فراهم آوری، ذخیره، پردازش و توزیع اطلاعات، فراهم می‌کند. محور فناوری اطلاعات، رایانه و ارتباطات از راه دور است. رایانه‌ها اساساً کار پردازش و انباشت اطلاعات را انجام می‌دهند و ارتباطات راه دور امکانات پخش و توزیع این اطلاعات را در سطحی بسیار گسترده فراهم می‌سازند. (داور پناه ۱۳۷۸)

تاریخچه کاربرد فناوری اطلاعات در مراکز اطلاع‌رسانی

تاریخ استفاده از فناوری اطلاعات در مراکز اطلاع‌رسانی را می‌توان به چند دوره مشخص

در نیمه دوم دهه ۱۹۸۰، نظام‌های پیوسته از نظر تنوع و ایجاد نرم‌افزارهای آماده، تجهیزات، نمایش اطلاعات و همچنین از نظر نفوذ و کاربرد این نظام در کشورهای در حال توسعه، تکامل یافتند. دهه ۱۹۹۰، دهه پیدایش اینترنت به حساب می‌آید.

مزیت‌های کاربرد فناوری اطلاعات در کتابخانه‌ها

دلایل استفاده از فناوری اطلاعات در کتابخانه‌ها را می‌توان سرعت، حافظه بسیار وسیع، دقت بالا در فراهم آوری، صرفه‌جویی در نیروی انسانی، انباشت و بازیابی اطلاعات به مدد رایانه، امکان روز آمد کردن اطلاعات به شکل سریع و ساده بیان نمود.

تأثیر فناوری اطلاعات بر درونداد

فراهم آوری منابع اطلاعاتی

فراهم آوری منابع اطلاعاتی یکی از مهمترین فعالیت‌های کتابخانه‌ای است. این فعالیت همواره به دلایل مختلفی همچون کمبود فضا، حجم زیاد انتشارات و محدودیت‌های مالی، با مشکلات زیادی روبرو بوده است اما امروزه با ورود فناوری‌های نوین مثل دیسک‌های فشرده (CD-ROM)، مواد چند رسانه‌ای (MULTI-MEDIA) میکروفیلم‌ها و... مشکلات فراهم آوری منابع اطلاعاتی تا حدی کاهش پیدا کرده است.

با ذخیره‌سازی بسیاری از منابع اطلاعاتی نظیر فهرست‌های مشترک، کتابشناسی‌ها، فهرست چکیده‌نامه‌ها و نظایر آن به عنوان ابزار انتخاب و سفارش در حافظه کامپیوتر و بر روی CD، از یک طرف دغدغه کمبود فضا و گسترش روز افزون

تقسیم کرد. دهه ۱۹۴۰ دوره پیشرفت نظام‌های دستی ذخیره و بازیابی اطلاعات بود که این پیشرفت، راه را برای استفاده از روش‌های ماشینی در دهه‌های بعد هموار کرد. در دهه ۱۹۵۰ نخستین روش نیمه ماشینی ذخیره و بازیابی اطلاعات با استفاده از نظام برکه‌های لبه‌منگنه مورد توجه قرار گرفت. این روش زمینه را برای نظام‌های رایانه‌ای در دهه ۱۹۶۰ فراهم آورد.

در دهه ۱۹۶۰ نظام‌های رایانه‌ای کتابخانه‌ها با استفاده از نوارهای مغناطیسی به صورت غیر پیوسته آغاز شد. پیشرفت اساسی نظام رایانه‌ای در واقع در دهه ۱۹۷۰ بود و این نظام‌ها از حالت غیر پیوسته به صورت پیوسته درآمدند. رویکرد فعالیت‌ها در این دهه، آماده‌سازی نظام برای استفاده مستقیم و بدون واسطه مراجعان از رایانه بود.

دسترسی به منابع اطلاعاتی است. در این زمان اینترنت به منزله مجموعه‌ای از شبکه جهانی اطلاعات در آمده است و جستجوگران اطلاعات را به ناشران، کتابخانه‌ها و کارگزاران موجود در شبکه مرتبط ساخته است.

۲. واحد امانت

با توجه به حجم عظیم اطلاعات، لزوم استفاده از کتابخانه و مواد کتابخانه‌ای روز به روز بیشتر می‌شود. در بعضی مواقع پاسخگویی سریع به مراجعان دچار مشکل می‌شود. امروزه با استفاده از فناوری‌های اطلاعاتی این مشکل تا حدی حل شده است. مثلاً با استفاده از پست الکترونیکی می‌توان کلیه درخواست‌های خارج از کتابخانه را انجام داد. خودکار سازی واحد امانت، یکی از مهمترین دستاوردهای فناوری‌های نوین اطلاعاتی است به طوری که با استفاده از آن می‌توان به تهیه فهرست کتاب‌های ذخیره شده، ثبت مشخصات امانت گیرندگان و تهیه فهرست مواد به امانت رفته پرداخت. همچنین کاربران خود می‌توانند از راه دور مدیریت امانت و رزرو را انجام دهند.

۳. اشاعه اطلاعات گزینشی و خدمات آگاهی‌رسانی جاری

اشاعه اطلاعات گزینشی و خدمات آگاهی‌رسانی جاری خدمات بسیار مهمی هستند که هدف آنها آگاهی‌رسانی پیوسته به کلیه کسانی است که قبلاً علاقه‌مندی آنها نسبت به آگاهی و کسب اطلاعات جدید در ارتباط با موضوعی خاص

مشکل، تغییر سیاست‌های قبلی می‌باشد. این به مفهوم این است که سیاست دسترسی به اطلاعات را جایگزین سیاست تهیه و نگهداری مواد کنیم. امروزه این امر با استفاده از فناوری‌های نوین اطلاعاتی امکان پذیر شده است.

تولید روز افزون انواع مواد الکترونیکی، پایگاه‌های اطلاعاتی و پیشرفت‌های شگرف در مخابرات موجب شده است تا دسترسی از راه دور به منابع و اطلاعات موجود در دورترین نقاط دنیا امکان پذیر شود و به مدد فناوری‌های نوین اطلاعاتی، اطلاعات کتابشناختی،

چکیده و متن کامل آنها در دسترس باشد. از طرف دیگر اینترنت نیز به عنوان یکی از دستاوردهای فناوری‌های نوین، مهمترین تحول را در دسترسی به منابع اطلاعاتی فراهم آورده است. یکی از مهمترین آنها، یکپارچگی خدمات

قفسه‌ها در کتابخانه‌ها کاهش یافته است و از سوی دیگر با استفاده از شبکه جهانی اینترنت امکان دستیابی رایگان به اطلاعات فراهم می‌شود. علاوه بر این وجود مجله‌های الکترونیکی و پایگاه‌هایی که متن کامل مقاله (FULL TEXT) را به صورت الکترونیکی دربر دارند و همچنین وجود شبکه‌های اطلاع‌رسانی پیوسته (on line) تحولات زیادی را در امر فراهم‌آوری موجب شده است.

استفاده از فناوری‌های نوین، شناسایی ناشران و برقراری رابطه با آنها را ساده‌تر و سریع‌تر و کار انتخاب و سفارش را به مراتب ساده‌تر کرده است. برای نمونه سایت اینترنتی آمازون (AMAZON) امکان جست‌وجوی موضوعی در بیش از چند میلیون عنوان از کتاب‌ها و سایر منابع اطلاعاتی را با سفارش و خرید همزمان، فراهم آورده است.

تأثیر فناوری اطلاعات بر برونداد

۱. دسترسی پذیری و بازیابی اطلاعات

یکی از مهمترین تحولاتی که فناوری‌های نوین اطلاعاتی به ارمغان آورده‌اند، توسعه چگونگی و دامنه دسترسی به اطلاعات می‌باشد.

افزایش روز افزون انتشار منابع اطلاعاتی همراه با هزینه تهیه، سازمان دهی حفاظت و نگهداری آنها، کتابخانه‌ها را با این واقعیت روبرو ساخت که تهیه و نگهداری تمامی منابع اطلاعات مورد نیاز کتابخانه عملاً ناممکن است. لازمه حل این

۳
سازمان

دریافت و به صورت نظام‌مند پیشینه‌سازی شده است. به واسطه خدمات آگاهی‌رسانی جاری که از دستاوردهای فناوری اطلاعات می‌باشد، مخاطبین به نحو مقتضی از وجود منابع اطلاعاتی در حوزه مورد علاقه خویش آگاه می‌شوند. این امر باعث صرفه‌جویی در زمان مصرف‌شده برای جستجوی اطلاعات است. در خدمات اشاعه اطلاعات‌گزینشی، با توجه به موضوع مورد علاقه مشتری که قبلاً توسط وی به ناشر و یا کارگزار اعلام شده است، ناشر و یا کارگزار در صورت چاپ مقاله مرتبط با علاقه مشتری، فهرست مندرجات و یا چکیده آن را برای وی ارسال می‌کند. به این ترتیب ناشران و کارگزاران اطلاعات، همگام با بازاریابی برای اشتراک دوره مجله، در صورت نیاز مشتریان به مقاله‌ای خاص، فقط همان مقاله را با دریافت هزینه‌ای کمتر ارسال می‌نمایند و مشتریان مجبور نیستند هزینه زیادی برای اشتراک دوره کامل مجله بپردازند.

۴. خدمات تحویل مدرک و امانت بین کتابخانه‌ای

یکی دیگر از کاربردهای فناوری نوین اطلاعات، نسخه‌برداری از مدارک یا تهیه نسخه الکترونیکی

آنها به منظور ارسال برای مراجعان یا اعضای خارج از کتابخانه و همچنین امانت بین کتابخانه‌ای است. از طریق پست الکترونیکی می‌توان مکاتبات لازم را انجام داد و مقدمات امانت بین کتابخانه‌ای و ارسال مدرک را فراهم نمود.

تأثیر فناوری اطلاعات بر نقش و وظایف کتابداران

باورود فناوری‌های نوین، برخی معتقدند در آینده نزدیک کتابداران از کار برکنار خواهند شد. نویسنده‌ای نقل کرده است که میان نوسازی و انتقال، که از تأثیرات فناوری اطلاعات است، تفاوت وجود دارد. زمانی یک فناوری جدید نقش نوسازی را ایفا می‌کند که به انجام بهتر و با صرفه‌تر آنچه در گذشته انجام می‌شده، منجر گردد و بر عکس، زمانی نقش انتقال را ایفا می‌کند که جریان را از بنیان عوض کند.

به نظر او تأثیر فناوری اطلاعات بر کتابخانه‌ها و کتابداران تا کنون در حد نوسازی بوده است و زمانی به حد انتقال می‌رسد که فناوری مذکور بتواند یکی از عناصر اصلی نظام ارتباطات پژوهشی را از سر راه بردارد.

در نتیجه می‌توان گفت حداقل تا آینده بسیار دوری، کتابداران از کار برکنار نخواهند شد. در

عصر شبکه‌های اطلاع‌رسانی، کتابداران وظیفه‌ای فراتر از دوره‌های قبل دارند. خدمات آگاهی‌رسانی آنان دیگر نمی‌تواند محدود به امکانات مجموعه کتابخانه باشد.

کتابدار، تحلیل‌گر اطلاعات است و کسی است که راه‌های ورود به پهنه‌های عظیم دانش و اطلاعات را بهتر از دیگران می‌شناسد و می‌تواند فرصت‌های دست‌یابی به آنها را در اختیار دیگران قرار دهد. کتابداران، گردآورندگان و سازمان‌دهندگان چهره‌دست داده‌های اطلاعاتی هستند که در این دهه از نظام‌های رایانه‌ای در فعالیت‌های کتابخانه‌ای سود می‌جویند.

با پیشرفت تکنولوژی و افزایش آگاهی‌ها، دیگر کتابداران صرفاً بر مهارت‌های سنتی همچون مذاکره، جستجو در کتابخانه، توسعه مجموعه و آموزش متکی نیستند و بر مسند توانایی‌های نوینی چون آشنایی با کامپیوتر و شبکه‌های اطلاعاتی علمی، فراگیری تفکر نقادانه، آرایه خدمات مرجع به جوامع چند فرهنگی و چندزبانی تکیه زده‌اند. از طرفی هر ساله شاهد ظهور اشکال جدیدی از مبادله اطلاعات هستیم، و این اشکال بر توسعه مجموعه، امکانات سخت‌افزاری، کارکنان و بودجه کتابخانه، در طی دهه اخیر تأثیر گذار بوده‌اند.

منابع:

۱. صمدی، ثریا، «حرکت به سوی آینده: تحول در نقش کتابداران»، فصلنامه کتاب، ش ۵۶، دوره چهارم، زمستان ۸۲، ص ۶۵-۷۳.
۲. فتاحی، رحمت‌الله، «برخی از زمینه‌های تأثیر فناوری نوین بر کار کتابخانه‌ها و کتابداران»، فصلنامه کتابخانه آستان قدس رضوی سال اول ش ۴، تابستان ۱۳۷۷، ص ۳۹-۶۳.
۳. لنکستر، ویلفرد، «کتابخانه‌ها و کتابداران در عصر الکترونیک»، ترجمه اسدالله آزاد، آستان قدس رضوی، معاونت فرهنگی، ۱۳۶۶.
۴. محسنی، حمید، مجلات الکترونیکی در اینترنت و جنبه‌های نظری آن در کتابخانه‌ها و مرکز تحقیقاتی، تهران: نشر کتابدار، ۱۳۷۸.